

УДК 340.15 : 321.02

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.1.16>

**ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА КАДРОВА ДИНАМІКА
СЕКРЕТАРІВ ГУБЕРНСЬКИХ СУДОВИХ ПАЛАТ
ДОРЕФОРМНОЇ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ:
НА МАТЕРІАЛАХ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (1832–1864 рр.)**

Шевчук А.В.,

*доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародних відносин і політичного менеджменту
Державного університету «Житомирська політехніка»
ORCID: 0000-0001-9023-5214*

Шевчук А.В. Правовий статус та кадрова динаміка секретарів губернських судових палат дореформеної Російської імперії: на матеріалах Волинської губернії (1832–1864 рр.).

У статті досліджується правовий статус та кадрова динаміка секретарів Волинських палат кримінального та цивільного судів протягом 1832–1864 рр. як відображення трансформації судової системи Правобережної України в контексті уніфікаційної політики після придушення Листопадового повстання 1830–1831 рр. На основі просопографічного аналізу формулярних списків, офіційних довідників та архівних джерел реконструйовано персональний склад секретарського корпусу, виявлено особливості призначення, чинопросування та функціональних повноважень цієї ключової категорії судових чиновників.

Дослідження виявили фундаментальні інституційні відмінності між палатами. Цивільна палата демонструвала високу стабільність: за 32 роки змінилося 4 секретарі (середній термін – 8 років, одноосібне секретарство). Кримінальна палата характеризувалася нестабільністю: 13 осіб, подвійне секретарство, три періоди вакансій, середній термін – 5 років. Критичним феноменом є введення статусу «виконуючий обов'язки» для всіх секретарів кримінальної палати протягом 1851–1861 рр. як симптом системної кризи: влада визнавала тимчасовість існуючої моделі, але не могла здійснити негайну трансформацію. Зникнення позначення «в. о.» у 1861 р. маркує перехід до активної підготовки судової реформи 1864 р.

Аналіз формулярних списків К. Соколовського та С. Калитовича виявляє різні моделі кар'єрного просування. Обидва представляли збіднілу польську шляхту без нерухомості, повністю залежну від жалування. Етнонаціональний аналіз засвідчив абсолютну польську домінацію, що суперечило курсу на русифікацію, але відображало залежність режиму від локальних освічених еліт. Інститут секретарів постає як мікрокосм суперечностей пізньої Російської імперії: формальний універсалізм бюрократичних процедур співіснував із залежністю від етнічно чужих еліт, декларована уніфікація – з різноманіттям локальних практик, стабільність однієї установи – з кризою іншої. Мікроісторія секретарського корпусу дозволяє побачити, як судова реформа 1864 р. визрівала в повсякденних практиках конкретних чиновників губернських установ.

Ключові слова: секретарі судових палат, Волинська палата кримінального суду, Волинська палата цивільного суду, Правобережна Україна, виконуючий обов'язки, кадрова динаміка, Табель про ранги, судова реформа 1864 р., уніфікаційна політика.

Shevchuk A.V. the legal status and staff dynamics of the secretaries of the provincial judicial chambers in the pre-reform Russian empire: a case study of the Volyn governorate (1832–1864).

The article examines the legal status and personnel dynamics of the secretaries of the Volyn Chambers of the Criminal and Civil Courts between 1832 and 1864, reflecting the transformation of the judicial system in Right-Bank Ukraine within the context of the unification policy following the suppression of the November Uprising of 1830–1831. Based on a prosopographic analysis of service records, official directories, and archival sources, the personal composition of the secretarial corps has been reconstructed, revealing the specifics of appointment, rank promotion, and functional responsibilities of this key category of court officials.

The study revealed fundamental institutional differences between the chambers. The Civil Chamber demonstrated high stability: over 32 years, only 4 secretaries changed (average term – 8 years, single-person secretariat). The Criminal Chamber was characterized by instability: 13 individuals, dual

secretariat, three periods of vacancies, with an average term of 5 years. A critical phenomenon was the introduction of the «acting» status for all secretaries of the Criminal Chamber during 1851–1861, a symptom of a systemic crisis: the authorities acknowledged the temporary nature of the existing model but were unable to carry out an immediate transformation. The disappearance of the «acting» designation in 1861 marks the transition to active preparation for the Judicial Reform of 1864.

An analysis of the service records of K. Sokholovsky and S. Kalytovych reveals different models of career success. Both represented the impoverished Polish shlyakhta (nobility) without real estate, fully dependent on their salaries. Ethno-national analysis confirmed absolute Polish dominance, which contradicted the course of Russification but reflected the regime's dependence on local educated elites. The institution of secretaries emerges as a microcosm of the contradictions of the late Russian Empire: the formal universalism of bureaucratic procedures coexisted with dependence on ethnically alien elites, declared unification with a diversity of local practices, and the stability of one institution with the crisis of another. The microhistory of the secretarial corps allows us to see how the Judicial Reform of 1864 matured in the daily practices of specific officials of provincial institutions.

Key words: Court Chamber Secretaries, Volyn Chamber of the Criminal Court, Volyn Chamber of the Civil Court, Right-Bank Ukraine, Acting Official, Personnel Dynamics, Table of Ranks, Judicial Reform of 1864, Unification Policy.

Постановка проблеми. Інкorporація правобережних територій до складу Російської імперії наприкінці XVIII ст. внаслідок поділів Речі Посполитої призвела до суттєвих змін у адмініструванні та судовій владі захоплених територій. На початковому етапі було вирішено ліквідувати шляхетське самоврядування та річпосполитську судову традицію, запровадити імперську систему управління та сконструювати судову владу згідно «Учреждений для управления губерний Всероссийской империи» 1775 р. Проте, з приходом до влади Павла I для отримання підтримки з боку локальних еліт було повернуто окремі елементи річпосполитської судової традиції під контролем імперського судочинства. Домінування шляхти у судовій сфері було продовжено за правління Олександра I. Однак Микола I взяв курс на бюрократизацію та ліквідацію регіональних особливостей адміністрування, що стало однією з причин Листопадового повстання 1830–1831 рр. Після його придушення верховна влада розпочала знищення «правової автономії»: трансформацію судових структур до загальноімперського відповідника, перегляд системи заповнення виборних посад, поступова відміна Третього Литовського статуту та сеймових конституцій.

Ключову роль в організації судової влади на губернському рівні відігравали палати кримінального та цивільного суду, які не лише були ревізійно-апеляційними установами, але й керували роботою уїздних судів¹ та магістратів. Вирішальне значення в організації роботи цих бюрократичних установ відігравали секретарі. Ким вони були, як часто змінювалися, яким був їхній просопографічний портрет? На ці та інші запитання спробуємо відповісти у цій статті.

Мета дослідження: реконструювати правовий статус, функціональні повноваження та кадрову динаміку секретарів Волинських губернських палат кримінального та цивільного судів протягом 1832–1864 рр., виявити особливості їхнього призначення, чинопросування та роль у трансформації судової системи Правобережної України в контексті загальноімперської уніфікаційної політики після придушення Листопадового повстання 1830–1831 рр. та підготовки до судової реформи 1864 р.

Стан опрацювання проблематики. Судова система Російської імперії та її функціонування на приєднаних територіях (у нашому випадку у Київській, Подільській і Волинській губерніях. – Авт.) стала предметом дослідження численних вітчизняних і зарубіжних істориків, правознавців та юристів-практиків. Аналіз історіографії доцільно здійснити у хронологічній послідовності, виокремивши три ключові етапи: дорадянський, радянський та сучасний, що дає змогу прослідкувати трансформацію дослідницьких парадигм та методологічних підходів до вивчення проблеми.

Запровадження судової реформи 1864 р. викликало інтерес до станової судової організації (1775–1864 рр.) задля виявлення її недоліків та обґрунтування необхідності перетворень. Представники державної школи демонстрували неоднозначні оцінки станового правосуддя: О. Градовський, визнаючи певні позитивні аспекти станової судової системи [1, с. 202, 225–228], водночас критикував її підлеглість адміністративній владі [2, с. 419–420, 435]. Г. Джаншиєв звертав увагу на поширення хабарництва серед суддів та їхню залежність від вищих адміністративних чиновників [3, с. 11, 20]. І. Беляєв підкреслював вирішальну роль губернаторів у комплектуванні суддівського корпусу та обстоював ідею відділення суду від адміністрації [4, с. 649–650]. Д. Самоквасов та

¹ В українській історіографії поширений термін «повітовий» (від пол. powiat), який офіційно вживався протягом 1797–1831 рр. для підкреслення зв'язку з річпосполитською судовою традицією. Натомість, аби акцентувати на інституційних змінах після 1831 р., ми використовуємо термін «уїздний».

Й. Гессен наголошували на відсутності автономії судової влади, тривалості процесів та інквізиційному характері судочинства [5, с. 581-582; 6, с. 8-16].

Радянський період історіографії відзначався обов'язковим застосуванням класового аналізу у дослідженнях. А. Дубровіна, вивчаючи судові інституції українських губерній, інтерпретувала дворянську монополію в судах як вияв «диктатури дворянства» та звинувачувала систему у підпорядкуванні губернській адміністрації, затягуванні справ і розкраданні канцелярським апаратом [7, с. 77, 82-86]. П. Щербина, аналізуючи судову організацію Правобережної України, наголошував на її станових характеристиках і наявності паралельних юрисдикцій, що дозволяло розглядати ідентичні справи в різних судових інстанціях, партикуляризмі правових норм та домінуванні шляхетства в судових установах. Ключовою вадою системи він визначав правову нерівність, зумовлену застосуванням різних законодавчих актів до представників окремих станів [8, с. 36-58].

У сучасній історіографії колективна монографія Інституту держави і права НАНУ узагальнює напрацювання з історії судової влади на українських землях, пов'язуючи уніфікаційні заходи з ідеологією просвіченого абсолютизму, що призвело до ігнорування місцевих правових традицій [9]. А. Коробович пов'язує Листопадове повстання з активізацією уніфікаційного курсу на західних окраїнах імперії [10]. Е. і М. Тадени акцентують на дефіциті кадрових та інституційних можливостей для оперативної інтеграції етнічно й конфесійно строкатих територій [11, р. 53]. Ф. Гіллс характеризує «польське питання» як подвійний виклик для царської влади: потребу придушення сепаратистських настроїв та пошук нових механізмів консолідації лояльних підданих [12, р. 4]. В. Шандра високо оцінює діяльність совісних судів із виборним суддівським складом, підкреслюючи, що практики цих установ свідчать про їхню затребуваність у суспільстві, а совісними суддями були авторитетні представники місцевої еліти [13].

Досліджуючи кадровий склад головних судів Правобережної України наприкінці XVIII – на початку XIX ст., А. Шевчук встановив, що на початковому етапі на посади секретарів департаментів призначали лівобережних чиновників, у лояльності яких верховна влада не мала сумнівів, проте вже на початку XIX ст. ці місця почали обіймати представники місцевої безпомісної шляхти. Тривалість перебування секретарів на посадах (від 6 до 14 років), порівняно високе жалування та можливості кар'єрного зростання свідчили про зацікавленість влади у стабільному функціонуванні судових установ та успішну інтеграцію частини локальних еліт у російську бюрократичну систему [14, с. 258-262].

Губернські палати кримінального та цивільного судів правобережних губерній, як і їхній кадровий склад, залишаються практично поза увагою дослідників, що становить значну прогалину у вивченні судової системи регіону. Окремі аспекти функціонування цих установ, зокрема кадрові практики засідателів Волинської палати цивільного суду, стали предметом наших попередніх досліджень¹, проте виборні посадовці, чиновництво та канцелярський апарат палат досі не отримали комплексного висвітлення. Це пояснюється міждисциплінарним характером проблематики, що вимагає поєднання історичних та юридичних компетенцій, надзвичайно великим обсягом архівних матеріалів (лише фонди 17 та 18 Державного архіву Житомирської області налічують понад 10 тисяч справ) та високою трудомісткістю їх опрацювання. Брак комплексного дослідження цієї ключової судової інституції унеможливорює адекватне розуміння механізмів трансформації правосуддя на Правобережжі в контексті загальноімперської уніфікаційної політики після 1831 р. та підготовки до судової реформи 1864 р.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст. секретарі департаментів головних судів Правобережної України відігравали ключову роль у функціонуванні судових установ, виконуючи значно ширші функції, ніж передбачала їхня номінальна посада. Вони керували роботою канцелярського апарату, готували документи для розгляду, оформляли остаточні вироки, які подавалися цивільному губернатору на схвалення, вели листування з губернським правлінням та Сенатом, утримували архіви та фактично забезпечували безперервність діловодства під час чотиримісячних вакацій виборних членів суду. Специфічні кваліфікаційні вимоги до цих посадовців – обов'язкове володіння польською мовою, знання річпосполитського права та судочинства, здатність знаходити спільну мову з місцевою шляхтою – робили їх незамінною сполучною ланкою між імперською адміністративною системою та правовими традиціями інкорпорованих територій. Еволюція кадрового складу секретарів – від лівобережних чиновників наприкінці XVIII ст., у лояльності яких верховна влада не мала сумнівів, до локальної безпомісної шляхти на початку XIX ст., яка розгля-

¹ Доведено, що кадрові практики Волинської палати цивільного суду ілюструють складний характер трансформації судової влади: формальне збереження виборності засідателів поєднувалося з реальним адміністративним контролем через схвалення кандидатів, призначення засідателів від корони, можливість дострокового звільнення та селективне нагородження чинами й орденами. Ця система дозволяла владі залучати місцеву еліту до судочинства, але забезпечувала централізований контроль над судовою установою [15].

дала цю посаду як привабливу можливість кар'єрного зростання та матеріального забезпечення (жалування 350-800 руб. на рік значно перевищувало доходи інших канцелярських службовців) – відображає поступову інтеграцію правобережних еліт у російську бюрократичну систему. Водночас влада зберігала жорсткий контроль над цією категорією чиновників: на відміну від виборних членів суду, секретарі не мали права на тривалі відпустки і були зобов'язані забезпечувати безперебійну роботу департаментів навіть під час вакацій виборних посадовців, а їхнє призначення здійснювалося за участю не лише губернської адміністрації, але й голів відповідних департаментів, що мінімізувало ризики конфліктів та непорозумінь всередині установи [14, с. 258-262].

Ліквідація головних судів та створення у 1831 р. губернських палат цивільного та кримінального суду за загальноімперським зразком [16] змінили як організаційну структуру судових установ, так і статус, функції та кадрові практики секретарів, які в новій системі залишилися ключовими фігурами канцелярського апарату.

Ключову роль в організації роботи губернських палат кримінального і цивільного судів протягом 1832–1864 рр. продовжував відігравати секретар. Це повинен був бути чиновник, який би мав повну довіру з боку локальної адміністрації, вмів знаходити спільну мову з головою палати, радником (згодом – заступником голови) та засідателями, організовував роботу численних чиновників (які інколи мали навіть вищий чин. – Авт.): протоколістів, реєстраторів, архіваріусів тощо та канцеляристів (Ст. 2389) [17, с. 477]. Зазначимо високі вимоги до секретарів губернських палат кримінального та цивільного судів: вони призначалися на посади зі схвалення міністра юстиції, який обирав одну з трьох запропонованих йому кандидатур, у той час як інші чиновники і канцеляристи призначалися, переміщувалися та звільнялися судовими органами самостійно (Ст. 2390) [17, с. 477]. Врахуємо й великий обсяг необхідних знань, якими повинні були володіти секретарі. До компетенції кримінальної палати відносилися: ревізійний процес кримінальних справ, які в обов'язковому порядку надходили з судів першої інстанції (уїздних та магістратів/ратуш); первинне розслідування службових злочинів; незаконне володіння кріпаками тими особами, які не мали на це право та про розділення сімей кріпосних при продажах; приватні скарги про порушення порядку судочинства підконтрольних судів (Ст. 2392). До повноважень цивільної палати: ревізія цивільних судових справ; скарги на порядок судочинства нижчих судових інстанцій; справи про опіки; судові справи про нерухоме майно в різних губерніях та уїздах; про громадську міську власність; спірні справи про право власності на книги та інші твори мистецтва; про спеціальне межування та здійснення кріпосних актів (документ про право власності на маєток) (Ст. 2395) [17, с. 477-478].

Аналізуючи кадрову динаміку секретарів Волинської палати кримінального суду протягом 1832–1864 рр. (Додаток 1) зауважимо про значні обсяги справ, що мало наслідком роботу двох секретарів. За 32 роки змінилося 13 осіб, що становить майже 5 років перебування на посаді (найдовше працювали – титулярні радники Л. Влодек та І. Соботович (по 7 років), найменше – титулярний радник П. Рженецький (1 рік)). Періоди вакансій (1837, 1846, 1850 рр.) свідчать про ретельний підбір кваліфікованих кадрів та важливо зрозуміти, що один секретар залишався для виконання обов'язків, що не паралізувало роботу. Аналіз чинопросування показує реальне функціонування Табелі про ранги: секретарі призначалися переважно у чинах від колезького реєстратора (XIV клас) до титулярного радника (IX клас), і деякі отримували підвищення під час служби – наприклад, В. Чугалинський став колезьким асесором (1837), а О. Козловський отримав губернського секретаря (1842).

Додаток 1

Секретарі Волинської палати кримінального суду (1832–1864 рр.)¹

Роки	Секретарі	
1832–33	В. Подловський (титулярний радник)	Т. Опоцький (титулярний радник)
1834–36		В. Чугалинський (титулярний радник, з 1837 р. – колезький асесор)
1837	вакансія	
1838	П. Рженецький (титулярний радник)	
1839	О. Козловський (колезький реєстратор, з 1842 р. – губернський секретар)	К. Михайловський (колезький секретар, з 1845 р. – титулярний радник)
1840–45		

¹ Складено автором на підставі: [18; 19; 20; 21].

1846	І. Федоровський (колезький секретар, з 1850 р. – титулярний радник)	вакансія
1847–49		І Бонецький (губернський секретар)
1850		вакансія
1851 ¹ –52	А. Бялостоцький (колезький секретар)	М. Гриневич (колезький секретар)
1853–56		В. Спаський (губернський секретар)
1857–64	Л. Влодек (титулярний радник)	І. Соботович (титулярний радник)

Етнонаціональний аналіз прізвищ виявляє абсолютну **польську домінанту** серед секретарів, що відображало історичну спадщину Правобережної України та суперечило русифікаторській політиці після повстання 1830–1831 рр., але практична потреба в освічених кадрах змушувала толерувати польську присутність у судових установах. Це відображає більш широку проблему Російської імперії – дефіцит власних кваліфікованих кадрів для управління різноманітними окраїнами, що робило режим залежним від локальних еліт, чия лояльність не завжди була безумовною. Водночас функціонування Табелі про ранги, коли секретарі призначалися у чинах від колезького реєстратора до титулярного радника і поступово просувалися по службових сходах, демонструє властивості бюрократичної системи, яка формально не розрізняла етнічного походження та оцінювала службовців за єдиними критеріями.

Ключовим інституційним феноменом є введення статусу «виконуючий обов'язки» з 1851 р. для всіх секретарів, який зберігався до 1861 р. Це явище виходить за межі локальної адміністративної практики однієї губернської установи і набуває значення симптому системної кризи дореформеної судової системи. Формальна тимчасовість усіх призначень у період, коли в суспільстві та владних колах дедалі голосніше лунали заклики до радикального реформування правосуддя, свідчила про усвідомлення неминучості фундаментальних змін. Влада фактично визнавала, що існуюча система є перехідною і приреченою на ліквідацію, але через консерватизм бюрократичного апарату, відсутність чіткого плану реформ та опір частини еліт не могла здійснити негайну трансформацію. Статус «в. о.» став своєрідним бюрократичним компромісом між визнанням необхідності змін та неготовністю до їх практичного втілення. Це може відображати очікування адміністративних реформ або бюрократичну перестраховку в умовах невизначеності щодо майбутнього судової системи. Символічно, що позначення «в. о.» зникає саме в 1861 р. – рік скасування кріпосного права та активної підготовки до судової реформи 1864 р., що може свідчити про стабілізацію очікувань або адміністративне рішення легалізувати фактичний стан після десятиліття формальної тимчасовості.

Таким чином, мікроісторія секретарського корпусу Волинської палати кримінального суду є концентрованим відображенням макропроцесів трансформації Російської імперії у критичний період переходу від традиційного суспільства до модерного. Вона демонструє, як бюрократична інерція миколаївської доби поступово поступалася усвідомленню необхідності системних змін, як етнічні протиріччя верховної влади співіснували з прагматичними потребами управління, як формальні процедури (Табель про ранги, чинопросування) накладалися на реальні дисфункції системи (низька оплата, вакансії, плінність кадрів). Період 1851–1861 рр. постає як «довге десятиліття очікування», коли старий порядок уже втратив легітимність, але новий ще не був створений – стан, типовий для революційних епох, навіть якщо революція здійснюється «зверху» у формі реформ. Дослідження цього перехідного періоду на рівні конкретної губернської установи дозволяє побачити, як велика історія проявляється в малих долях окремих чиновників, чії кар'єрні траєкторії, службові переміщення та формальні статуси відображали глибинні суперечності імперії напередодні її найбільшої трансформації з часів Петра I.

Аналізуючи кадрову динаміку секретарів Волинської палати цивільного суду протягом 1832–1864 рр. (Додаток 2) спостерігаємо кардинально іншу картину порівняно з палатою кримінального суду. За 32 роки на посаді змінилося лише 4 особи, що становить у середньому 8 років перебування на посаді – майже вдвічі довше, ніж у кримінальній палаті. Найдовше працювали К. Соколовський (12 років, 1845–1857 рр.) та І. Добелевський (11 років, 1832–1843 рр.), тоді як С. Калитович прослужив 6 років (1858–1864 рр.). Принципово важливою відмінністю є те, що установа завжди функціонувала з одним секретарем, що свідчить про менші обсяги справ порівняно з кримінальною палатою. Єдина вакансія 1844 р. була короткостроковою і швидко заповнилася призначенням досвідченого К. Соколовського, який пропрацював наступні 12 років – рекордний термін для обох палат. Аналіз чинопросування підтверджує функціонування Табелі про ранги: К. Соколовський розпочав як колезький секретар (X клас) і став титулярним радником (IX клас) у

¹ Протягом 1851–1861 рр. всі секретарі були виконуючими обов'язки.

1849 р., тобто після 4 років служби, а С. Калитович піднявся з титулярного радника до колезького асесора (VIII клас) у 1860 р., після двох років роботи. Етнонаціональний склад секретарів цивільної палати також демонструє польську домінацію.

Додаток 2

Секретарі Волинської палати цивільного суду (1832–1864 рр.)¹

Роки	Секретарі
1832–43	І. Добелевський
1844	вакансія
1845–57	К. Соколовський (колезький секретар, з 1849 р. – титулярний радник)
1858–64	С. Калитович (титулярний радник, з 1860 р. – колезький асесор)

Критично важливою відмінністю є повна відсутність статусу «виконуючий обов'язки» у цивільній палаті, на відміну від кримінальної, де всі секретарі мали статус «в. о.» протягом 1851–1861 рр. Це можна пояснити тим, що К. Соколовський працював саме в період 1845–1857 рр., коли його служба продовжувалася в 1851 р. Окрім цього секретарі цивільної палати володіли вищою кваліфікацією у сфері цивільного права – більш технічній та складній галузі, що вимагала знання римського права, майнових відносин, спадкового права тощо, – і тому їхні призначення сприймалися як більш стабільні та довгострокові.

Порівняння двох палат виявляє фундаментальні відмінності в організаційній культурі та кадровій стабільності. Цивільна палата демонструвала набагато вищу стабільність (4 особи за 32 роки проти 13 у кримінальній), довші терміни служби (в середньому 8 років проти 5), відсутність практики подвійного секретарства та єдину короткострокову вакансію проти трьох у кримінальній палаті. Ці відмінності можуть пояснюватися кількома факторами: по-перше, специфікою цивільного судочинства, яке, попри свою технічну складність, не передбачало психологічного тиску роботи з тяжкими злочинами, що робило посаду привабливішою для довгострокової кар'єри; по-друге, відмінностями в обсягах справ – можливо, кримінальна палата справді мала значно більше справ, що вимагало двох секретарів та створювало вищу інтенсивність праці.

Таким чином, порівняльний аналіз секретарських корпусів Волинських палат цивільного та кримінального суду виявляє дві паралельні моделі інституційного розвитку в межах однієї губернської судової системи. Цивільна палата постає як острів стабільності – з довгими термінами служби, мінімальною плинністю кадрів, відсутністю кризових феноменів типу масового застосування статусу «в. о.» та збереженням традиційної моделі одноосібного секретарства. Кримінальна палата, навпаки, демонструє динамічну нестабільність – високу плинність кадрів, необхідність подвійного секретарства, періодичні вакансії та десятирічний період формальної тимчасовості всіх призначень. Ці відмінності дозволяють зробити висновок, що криза дореформеної судової системи проявлялася нерівномірно навіть у межах однієї губернії: кримінальна юстиція, з її моральними дилемами, соціальною напругою та політичною чутливістю, виявилася набагато вразливішою до системних дисфункцій імперії, ніж технічна та менш конфліктна сфера цивільного судочинства. Водночас обидві палати демонструють працездатність російської бюрократичної системи навіть в умовах кризи – незважаючи на всі проблеми, установи продовжували функціонувати, справи розглядалися, а вакансії заповнювалися. Мікроісторія двох губернських палат таким чином стає лабораторією дослідження механізмів функціонування пізньої Російської імперії – з її суперечностями між стабільністю і кризою, між універсалізмом бюрократичних процедур і різноманіттям локальних практик, між етнічними преференціями і прагматичними потребами управління.

Формулярні списки про службу секретарів Волинської палати цивільного суду² К. Соколовського та С. Калитовича, що зберігаються у Державному архіві Житомирської області (фонд 17 – Волинська палата цивільного суду), надають унікальну можливість реконструювати індивідуальні кар'єрні траєкторії чиновників середньої ланки судової системи Правобережної України. Обидва секретарі належали до римо-католицького віросповідання та дворянського стану, підтвердженого герольдією, що типово для Волинської губернії з її значною польською шляхетською присутністю.

¹ Складено автором на підставі: [18; 19; 20; 21].

² У матеріалах фонду 18 (Волинська палата кримінального суду) Державного архіву Житомирської області відсутні формуляри про службу секретарів. У матеріалах фонду 17 (Волинська палата цивільного суду) відкрито 275 справ з формулярними списками про службу, у 18 фонді – 95 справ.

Водночас, обидва не володіли жодною нерухомістю, що вказує на їхню належність до збіднілої дворянської верстви, для якої чиновницька служба була не стільки престижним заняттям, скільки необхідним засобом виживання та збереження соціального статусу.

Каєтан Дмитрович Соколовський (1803 р. н.) демонструє складну та нелінійну кар'єру, повну переміщень, тимчасових відставок та повернень на службу. Розпочавши службу у 1824 р. у Кременецькому повітовому суді без класного чину, він за п'ять років досяг посади секретаря, проте перший класний чин отримав лише через вісім років служби (1832 р.) – надзвичайно повільне просування. Його кар'єра 1830-х років нагадує калейдоскоп постійних переміщень: Волинська палата кримінального суду (1833), Волинське губернське правління з відразу ж відрядженням до Волинської ліквідаційної комісії перекладачем (1834), звільнення через місяць, призначення секретарем Житомирського уїздного суду (1835). Отримання губернського секретаря у 1837 р. з одночасним нагородженням 300 руб. сріблом – значною сумою – свідчить про визнання його заслуг. Драматичним епізодом стала відставка 1841 р. через хворобу, хоча саме тоді він отримав підвищення до колезького секретаря. Проте вже наступного року відбулося повернення до служби протоколістом Волинської палати цивільного суду, і його швидке просування всередині палати – через місяць до заступника секретаря, з 1844 р. до виконуючого обов'язки секретаря, а потім до повноцінного секретаря – демонструє високу кваліфікацію та довіру керівництва. Отримання титулярного радника у 1848 р. та жалування 339 руб. сріблом ознаменувало досягнення стабільної позиції після майже чверті століття служби. Його вдівство та наявність доньки Анни 16 років створювали додатковий економічний тиск. Важливою деталлю є те, що Соколовський не закінчив Волинський ліцей, що могло гальмувати його кар'єрне зростання [22, арк. 2-5].

Степан Петрович Калитович (1812 р. н.) представляє іншу модель кар'єри – молодшого за віком (на 9 років), але швидшого у просуванні чиновника. Його формулярний список взагалі не містить інформації про освіту. Розпочавши службу у 1831 р. канцеляристом першого розряду у Житомирському повітовому суді, він уже через два роки виконував обов'язки повітчика (судового службовця). Отримання першого класного чину у 1836 р. зі старшинством з 1833 р. давало додаткові роки вислуги для пенсійних розрахунків. Надзвичайно швидким було його подальше просування: губернський секретар (1837), колезький секретар (1841), титулярний радник (1845) – тобто за 14 років він пройшов шлях від канцеляриста до IX класу Табелі про ранги, тоді як К. Соколовському знадобилося 24 роки. Принципово важливим є те, що С. Калитович у 1843 р. за власним зверненням перевівся на посаду столоначальника Волинської палати цивільного суду – формально це було пониженням, але перебування в губернській установі відкривало кращі перспективи, і він згодом став секретарем палати. Це демонструє раціональне кар'єрне планування. С. Калитович був одружений і мав трьох малолітніх синів, що створювало економічний тягар [23, арк. 7-8].

Порівняння двох кар'єрних траєкторій виявляє різні моделі службового успіху в дореформеній бюрократії. К. Соколовський представляє тип досвідченого, але нещасливого чиновника: маючи кращу освіту, він просувався повільніше, стикався з відставками через хворобу, постійно переміщувався між установами і досяг стабільної позиції секретаря лише у віці понад 40 років. Його життя було позначене нестабільністю та втратами – незакінчена освіта, смерть дружини, хвороби. С. Калитович, навпаки, втілює модель швидкого висхідного руху: без освіти, розпочавши з найнижчої позиції, він досяг титулярного радника швидше і молодшим. Його стратегічне пониження 1843 р. свідчить про здатність до довгострокового планування. Обидва формуляри демонструють типову для збіднілої шляхти ситуацію: номінальна дворянська гідність без матеріального забезпечення, римо-католицьке віросповідання як маркер польської ідентичності, необхідність годувати родину через чиновницьку службу. Відсутність нерухомості робила їх повністю залежними від жалування.

Таким чином, аналіз формулярних списків дозволяє побачити конкретні людські долі за статистичними даними. Ці два чиновники представляли різні покоління, різні моделі кар'єрного зростання та різні життєві обставини, але обох об'єднувала належність до збіднілої польської шляхти, необхідність служити заради виживання та відсутність нерухомості. Їхні біографії ілюструють те, як імперська бюрократична система інтегрувала локальні еліти Правобережної України, пропонуючи чиновницьку службу як засіб збереження соціального статусу. Водночас ці формуляри свідчать про працездатність системи Табелі про ранги: обидва поступово просувалися службовими сходами, отримували чини та нагороди, що створювало стимули для лояльності імперському режиму навіть серед етнічних поляків.

Висновки. Дослідження правового статусу та кадрової динаміки секретарів Волинських губернських палат кримінального та цивільного судів у 1832–1864 рр. дозволяє зробити кілька принципових висновків щодо механізмів функціонування дореформеної судової системи на Правобережній Україні.

Секретарі палат зберігали ключову роль у забезпеченні безперервності судочинства, керуючи канцелярським апаратом, готуючи документи та оформляючи вироки. Водночас їхній статус після 1831 р. зазнав змін: якщо раніше призначення здійснювалося за участю голів департаментів, то тепер секретарі затверджувалися міністром юстиції з трьох кандидатур, що свідчить про посилення централізованого контролю над ключовими посадами судової адміністрації.

Порівняльний аналіз виявляє фундаментальні інституційні відмінності між двома палатами. Цивільна палата демонструвала високу стабільність: за 32 роки змінилося лише 4 секретарі (середній термін служби – 8 років, рекорд К. Соколовського – 12 років). Натомість у кримінальній палаті змінилося 13 осіб (середній термін – 5 років), практикувалося подвійне секретарство, фіксувалися три періоди вакансій. Ці відмінності пояснюються як психологічним тиском кримінального судочинства, так і вищими кваліфікаційними вимогами цивільного права.

Етнонаціональний склад обох палат демонструє абсолютну польську домінацію, що суперечило курсу на русифікацію після 1831 р., але відображало практичну залежність режиму від локальних освічених еліт. Аналіз формулярних списків К. Соколовського та С. Калитовича показує, що обидва належали до збіднілої польської шляхти без нерухомості та були повністю залежними від жалування. Система Табелі про ранги продовжувала функціонувати, забезпечуючи поступове чинопросування. Критично важливим є введення статусу «виконуючий обов'язки» для всіх секретарів палати кримінального суду протягом 1851–1861 рр., тоді як у цивільній палаті цей статус не застосовувався. Це явище свідчить про системну кризу: влада визнавала тимчасовість існуючої системи, але через бюрократичну інерцію не могла здійснити негайну трансформацію.

Інститут секретарів постає як мікрокосм суперечностей пізньої Російської імперії: формальний універсалізм бюрократичних процедур співіснував із залежністю від етнічно чужих еліт, декларована уніфікація – з різноманіттям локальних практик, стабільність однієї установи – з кризою іншої. Період 1851–1861 рр. є концентрованим відображенням епохи, коли старий порядок уже втратив легітимність, але новий ще не був створений. Мікроісторія секретарського корпусу дозволяє побачити, як велика історія судової реформи 1864 р. визрівала в повсякденних практиках і кар'єрних траєкторіях конкретних чиновників губернських установ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Градовский А. Высшая администрация России XVIII ст. и генерал-прокуроры. СПб.: Тип. И. Бочкарева, 1866. 284 с.
2. Градовский А. Исторический очерк учреждения генерал-губернаторств в России. *Политика, история и администрация. Критические и политические статьи*. СПб, 1871. 515 с.
3. Джаншиев Г.А. Основы судебной реформы (К 25-ти летию нового суда). Историко-юридические этюды. М., 1891. 364 с.
4. Беляев И.Д. Лекции по истории русского законодательства. М., 1879. 728 с.
5. Самоквасов Д.Я. История русского права. М., 1906. 595 с.
6. Гессен И.В. Судебная реформа. СПб, 1905. 267 с.
7. Дубровіна А.Б. Суспільний лад, механізм управління та право України в період розкладу феодально-кріпосницької системи і зростання капіталістичних відносин (перша половина XIX ст.). Київ, 1966. 111 с.
8. Щербина П.Ф. Судебная реформа 1864 года на Правобережной Украине. Львов: Вища школа, 1974. 190 с.
9. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / Авт. кол.: В.С. Бігун, І.Й. Бойко, Т.І. Бондарук, К.А. Віслобоков, О.А. Гавриленко, Л.О. Зайцев, А.Ю. Іванова, О.О. Малишев, І.В. Музика, В.Т. Окіпнюк, Є.В. Ромінський, О.О. Самойленко, М.І. Сірий, І.Б. Усенко (кер. кол.), М.Д. Ходаківський, Л.В. Худояр, О.Н. Яриш. Київ: Видавництво «Наукова думка» НАН України, 2014. 503 с.
10. Коробович А. Судова система на окупованих Росією східних землях Речі Посполитої (XVIII–XIX ст.). *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. №49. С. 104–110. URL: <http://www.apdp.in.ua/v49/19.pdf>.
11. Thaden E.C., Thaden M.F. Eastern Belorussia, Lithuania, and the Right-Bank Ukraine. *Russia's Western Borderlands, 1710–1870*. Princeton: Princeton University Press, 1984. P. 32–56.
12. Hillis F. Children of Rus': Right-Bank Ukraine and the Invention of a Russian Nation. Ithaca-London: Cornell University Press, 2013. 329 p.
13. Шандра В.С. Совісні суди в Україні (остання чверть XVIII–середина XIX ст.) / Наук. ред. О.П. Реєнт. Київ: Інститут історії України, 2011. 266 с.
14. Шевчук А. Судова влада в житті суспільства Правобережної України (кінець XVIII – перша третина XIX ст.): *монографія*. Житомир: Євенок, 2022. 580 с.

15. Шевчук А.В. Засідателі Волинської палати цивільного суду в системі адміністрування судової влади: кадрові практики після Листопадового повстання (1831–1864 рр.). *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2025. № 91, ч. 1. С. 133–145. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.19>
16. Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗ). Собр. 2. Т. 6 (1831): ч. 2. № 4894. СПб., 1832. С. 159–160.
17. Свод законов Российской империи. Издание 1857 г. Т. 2: ч. 1. СПб., 1857 г. 1468 с.
18. Месяцеслов и общий штат Российской империи: В 2-х ч. Ч. 2: 1832 г. С. 388; 1833 г. С. 390; 1834 г. С. 401; 1835 г. С. 391; 1836 г. С. 406; 1837 г. С. 455; 1838 г. С. 437; 1839 г. С. 429; 1840 г. С. 401; 1841 г. С. 251; 1842 г. С. 253.
19. Адрес-календарь или Общий Штат Российской империи: В 2-х ч. Ч. 2: 1843 г. С. 255; 1844 г. С. 214; 1845 г. С. 29; 1846 г. С. 30; 1847 г. С. 27; 1848 г. С. 28; 1849 г. С. 29; 1850 г. С. 22.
20. Адрес-календарь. Общая Роспись всех чиновных особ в государстве: В 2-х ч. Ч. 2: 1851 г. С. 23; 1852 г. С. 24; 1853 г. С. 24; 1854 г. С. 24; 1855 г. С. 24; 1856 г. С. 24; 1857 г. С. 24; 1858-1859 гг. С. 26; 1859-1860 гг. С. 60.
21. Адрес-календарь. Общая Роспись начальствующих и прочих должностных лиц: В 2-х ч. Ч. 2: 1860-1861 гг. С. 57; 1861-1862 гг. С. 47; 1862-1863 гг. С. 50; 1863-1864 гг. С. 52.
22. Формулярний список про службу секретаря Волинської палати цивільного суду колезького секретаря Соколовського (1848). ДАЖО, ф. 17, оп. 1, спр. 241. 31 арк.
23. Справа про службу секретаря Волинської палати цивільного суду Калитовича (1843). ДАЖО, ф. 17, оп. 1, спр. 115, 55 арк.